

CHASE F. ROBINSON

Müslümanlarda Tarihyazımı

Çeviri: Kadir Purde

alBaraka
Yayınları

İÇİNDEKİLER

Görseller.....	7
Haritalar.....	9
Teşekkür.....	11
Kısaltmalar.....	13
Sözlük.....	15
Kronoloji.....	17
Önsöz.....	19

BİRİNCİ KISIM KÖKENLER VE KATEGORİLER

1. Bölüm: Kökenler.....	37
2. Bölüm: Türlerin Ortaya Çıkışı.....	61
3. Bölüm: Sonuçlar ve Modeller.....	97
4. Bölüm: Üç Kategori: Biyografi, Prosopografi, Kronografi.....	123

İKİNCİ KISIM BAĞLAMLAR

5. Bölüm: Tarihyazımı ve Gelenekçilik.....	165
6. Bölüm: Tarihyazımı ve Toplum.....	197
7. Bölüm: Tanrı ve Tarihin Kalıpları.....	231
8. Bölüm: Tarihçiler ve Hakikat.....	261

ÜÇÜNCÜ KISIM TARİHÇİLER NASIL ÇALIŞTILAR?

9. Bölüm: Meslekler ve Zanaatlar.....	283
10. Bölüm: Tarih Yazmak.....	301
Sonuç.....	327
İleri Okumalar İçin Öneriler.....	331
Kaynakça.....	343
Dizin.....	373

ÖNSÖZ

İngilizcede halihazırda kullanılan şekliyle “*history*” kelimesi iki anlama gelmektedir; tıpkı Arapçadaki “*tarih*” kelimesinde olduğu gibi. Bu kelime; tarih öncesi, antik, Orta Çağ, modern ve hatta bir günlükte kaydedilmiş hâliyle çağdaş olsun, geçmiş anlamına gelir. Lakin *tarih* ayrıca geçmişe dair düşüncelerimizi, öğretimimizi ve yazmamızı da tarif edebilir, bu hâliyle bir disiplin yahut ilim dalıdır; işte bu anlamıyla İngiliz üniversite öğrencileri tarih okur ve Amerikalı öğrenciler tarih alanında uzmanlaşır. Dolayısıyla ‘tarih’; tek bir anlama, *geçmiş hakkında yazmak* anlamına geldiği için son derece kullanışlı olan kaba saba ‘tarih yazımı’ terimiyle kesişmektedir. Tarih yazımı geçmişe dair yazmaktan başka bir anlama gelmediği için bu kitabın başlığı da kitabın Müslümanların tarihi nasıl ve neden yazdıklarıyla ilgili olduğunu düşündürmektedir. Bu doğrudur, fakat aynı zamanda eksik bir ifadedir, çünkü ben aslında *İslâm’ın teşekkül ve klasik dönemlerinde* Müslümanların tarihi *Arapça* olarak nasıl yazdıklarını anlatıyorum. Neden sadece Arapça ve neden sadece teşekkül ve klasik dönemler; bunlar her ne demeye geliyorsa? Bu konuda birkaç açıklama yapmak yerinde olacaktır.

Son tahminlerden birine göre büyük çoğunluğu Asya ve Afrika’da olmak üzere bugün bir milyarın üzerinde Müslüman

yaşamaktadır; bunların 32 milyondan fazlası Avrupa'da, beş milyonu ise Kuzey Amerika'da bulunmaktadır. Farklı farklı diller konuşuyorlar ve farklı etnik gruplara mensuplar. İslâm dünyasının büyümesi büyük oranda ve nispeten yakın döneme ait bir olgudur; bununla birlikte Müslümanlar İslâm tarihinin hemen hemen tamamında ilham verici örnekler teşkil ederek mali veya ticari teşvikler yaratarak, şehirler inşa ederek ve başka şekillerde yerleşim ve sosyal yaşam kalıplarını dönüştürerek din değiştirmeyi teşvik etmişlerdir (ama çok nadiren zorlamışlardır). Bunun bir sonucu olarak Araplar, bütün bir İslâm tarihi boyunca sayıca azınlık konumunda olmuşlardır. İslâm'ın 7. yüzyılın başlarında Arabistan'daki Araplar arasında doğduğu, ilk devletteki (halifelik) neredeyse tüm yetki makamlarının Arapların tekelinde olduğu ve hemen herkesin kabul ettiği gibi halifelik makamının [Hz.] Muhammed'in bir akrabası yani Arap kabilesi olan Kureyş'in bir üyesi tarafından üstlenilmesi gerektiği doğrudur. Bununla birlikte M.S. 900'den sonra İslâm tarihi Araplarla çok az, hatta Arap kabileleri ve akrabalık bağlarıyla daha da az; Farslar, Türkler ve Arap olmayan diğer birçok etnik grupla ise çok daha fazla ilgilidir. [Hz.] Muhammed'in doğduğu şehir olan Mekke, yüzünü oraya dönerek namazlarını kılan ya da hacca giden Müslümanlar için her zaman ritüel dünyasının merkezinde kalmaya devam edecek olsa da 7. yüzyılın sonunda Müslümanlar Mekke'yi siyasi dünyalarının merkezi olmaktan çıkarmış, önce Suriye'ye sonra da Irak'a yönelmişlerdir. Yakın Doğu, Doğu-Batı ticaretiyle meşgul olanlar için öteden beri stratejik bir önemi haiz olmuş olsa da Arabistan'ın siyasi açıdan bu kadar önemli olmasının başlıca nedeni petrolün tesadüfen keşfedilmesidir.

Etnik Araplar nispeten erken bir tarihte İslâm tarihinin merkezinden çekilmiş olsalar da Arapların yazı dilleri her kesimden Müslümanın nezdinde prestijini her daim korumuştur. Latincenin Hristiyanlar için olduğundan ve hatta İbranice Yahudiler için olduğundan daha çok Müslümanlar için de Arapça önemlidir: Arapça, Müslümanlar açısından, Hristiyanlar için

Latincenin ya da Yahudiler için İbranicenin taşıdığı değerden bile daha merkezî bir yere sahiptir: Arap olmayan Müslümanlar, nerede yaşarlarsa yaşasınlar bu dile hâkim olma sorumluluğunu büyük ölçüde hissederler; alfabetiyle üstünkörü bir aşinalık ya da Kur'ân'dan ezberlenmiş birkaç satır bile olsa. Bu durum kısmen kutsal kitaplara yönelik tutumlarla, daha doğrusu kutsal kitap ve otoriteye ilişkin tutumlarla açıklanabilir. Reform döneminde Hristiyanlar Latince İncil'i yerel dillere çevirmeyi, gücü yerleşik ruhban sınıfından söküp alma programlarının bir parçası hâline getirirlerken Kur'ân Arapçası reformist olsun ya da olmasın tüm Müslümanlar tarafından genellikle dokunulmaz kabul edilmiştir. İbn Tûmert (ö. 1130) Kuzey Afrika'daki Berberiler arasında püriten bir İslâm anlayışı vaaz ederken onlara Arapça öğretmeye de özen göstermiştir ki Kur'ân'ı Tanrı'nın dilinde de okuyabilsinler. Bununla birlikte Arapçanın 7. ve 8. yüzyıllar boyunca Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da neredeyse bütün yüksek öğrenim alanlarında sahip olduğu tekeli, kutsal kitaplara dair sergilenen tavırlar tek başına açıklayamaz ki zaten kutsal kitaplara yönelik tutumlar herhâlükârda geniş eğilimlerden etkilenmiştir.

Müslüman ordularının Bizanslıları Kuzey Afrika, Mısır, Suriye ve Filistin'den kovduğu ve Sasanilerin Irak ve İran'daki 400 yıllık egemenliğine son verdiği 7. yüzyılın ortalarındaki fetihler, en azından başlangıçta, bazıları şehirli olan ama birçoğu kendisini çoban olarak gören Müslüman Arapların yönettiği bir İslâm devletinin kurulmasıyla neticelendi. Ne var ki bir Çin atasözünde de dendiği gibi 'at sırtında bir imparatorluk kurmak mümkündür, ancak oradan yönetmek imkânsızdır'. Müslümanlar da imparatorluk kurmanın yerleşik hayata geçmek, şehirler inşa etmek, bir idare ile bürokrasi tesis etmek ve hem Arapların hem de Arap olmayanların iştirak edebilecekleri bir kültürel matris oluşturmak anlamına geldiğini anlamışlardı. İslâm hâkimiyetinin ilk yüzyıllarında Arap olan ve olmayan, Müslüman olan ve olmayan, işin doğrusu entelektüel ihtirasları olan hemen herkes Arapçayı yüksek kültür dili olarak benimsemiştir. İslâmlaşma (yani Müslüman

olma) sürecinden ayırt edilmesi gereken bu Arapçalaşma süreci biraz zaman aldı ve seyri doğal olarak bölgeden bölgeye değişti; ancak şu ya da bu biçimde âdeta karşı koyulamaz bir hâl almıştı. Arapça, Bereketli Hilal'in ortak dili (*lingua franca*) olarak Aramicenin yerini tamamen alırken İran'da ve erken İslâmi yönetimin daha zayıf ve yerel kültürün daha sağlam olduğu diğer bölgelerde dahi güçlü bir etki yaratmıştı: Farsça varlığını sürdürecekti ama artık Arap kıyafetleri giyiyordu, Arap alfabesiyle yazılıyordu ve Arapçadan alıntı kelimelerle doluydu. Dolayısıyla 7. yüzyılın ortalarındaki büyük İslâm fetihleri sonucunda ortaya çıkan Orta Doğu'nun siyasi birliği nispeten kısa ömürlü olsa da (yaklaşık 200 yıl), Arap-Müslüman emperyalistlerin Arapça ilim kültürünü yerleştirerek ve himaye ederek yarattıkları kültürel ve entelektüel kalıplar varlığını sürdürecekti. Bugün bile Arapça, Arap Orta Doğusu dışında, bazı Katolik öğrenim kurumlarında Latincenin kullanılması gibi teolojik ve hukuki ifadelerin yazılı dili olarak varlığını sürdürmektedir. İslâm devletinin genişlemesiyle de desteklenen bir süreç olarak Arapçanın yayılmasından daha başarılı bir dilsel emperyalizm örneği tarihte muhtemelen görülmemiştir.¹

Arapçanın Orta Doğu'da ortaya çıkışı ve yayılması, sadece ilk dönem Müslüman yönetiminin dikkate şayan başarılarından biri olarak değil, aynı zamanda diğer bütün dil gelenekleriyle boy ölçüşecek hacimde ve çeşitlilikte bir edebiyat üretecek olan, insanlık tarihinin istisnai derecede yaratıcı bir evresi olarak kabul edilir. İlk dönemdeki İslâmî ilim faaliyetleri ilk başlarda fetih sonrası Arap yerleşim ve yönetim merkezlerinde, özellikle de Irak'ın Basra, Kûfe şehirlerinde ve bir süre sonra da Kureyş'in Abbasî kolunun 750'de Emevî kolunu devirmesinden ('Abbasî Devrimi') kısa bir süre sonra kurulan Bağdat'ta yoğunlaşmıştır. İşte Arapça bu gibi şehirlerde, ağırlıklı olarak sözlü bir dilden büyük imkânlar

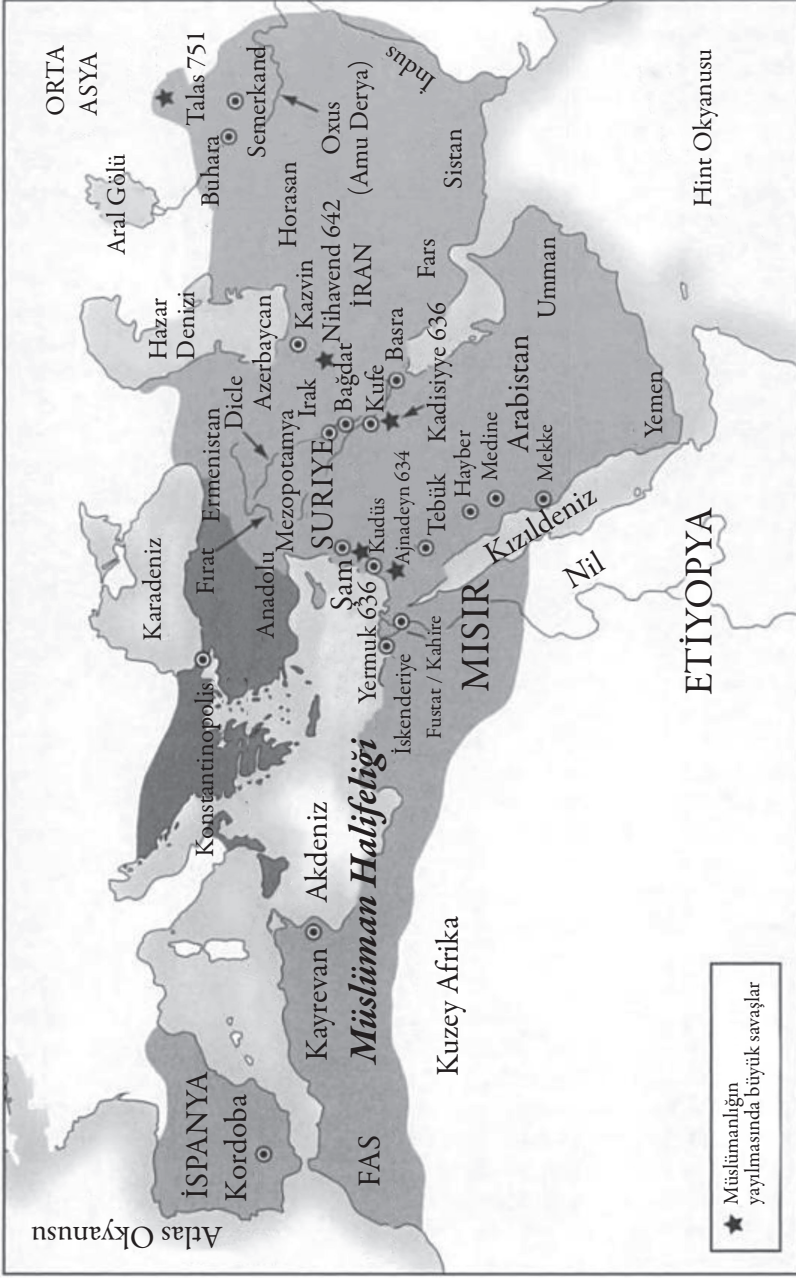
¹ Çince deyişi şu kaynaktan aldım: A. Khazanov, 'Muhammad and Jenghiz Khan compared: the religious factor in world empire building', *Comparative Studies in History and Society* 35 (1993), s. 469.

sahip bir dil ve edebiyata dönüştü: Dil bilgisi üzerine çalışmalar yapılarak Arap edebi kültürü evrensel olarak erişilebilir kılındı; bilhassa 8. ve 9. yüzyıl halifelerinin himayesi altında ilmî disiplinler ve edebiyat türleri ortaya çıktı. İmparatorluğun metropol merkezinde bu kadar çok ilim üretilmesi gayet doğaldır: Hamilerin ve kaynakların yoğunlaştığı bir yer olduğu kadar Irak'tan ve başka yerlerden hırslı ve yetenekli kişileri de kendine çeken bir yerdi. Bununla birlikte vilayetlerde de az da olsa ilim üretilmiş olması en nihayetinde doğal bir durumdur; Irak'ın siyasi ve ekonomik olarak gerilemeye başladığı 9. ve 10. yüzyıllar boyunca bilhassa böyle olmuştur. Bu zaman zarfında İslâm'ın *teşekkül dönemi* sona ermiş bulunuyordu. Bu bölgelerin çoğunda Arap yerleşimi başlangıçta nispeten zayıftı: İslâm'ın uzak batısındaki (bugünkü İspanya) ve doğusundaki (Türkmenistan, Özbekistan, Afganistan) Arap yerleşimciler Arap olmayan yerli nüfus karşısında sayıca her zaman devede kulak kalmış olsalar da yıllar süren asimilasyon ve kültürel dönüşümün ardından taşra şehirleri, başta yeni bağımsız hanedanların himayesi altında olanlar olmak üzere çok sayıda âlim yetiştirmeye başlayacaklardı.

Bağdat merkezli Abbasî halifeliği, ilk dönemlerinde büyük ölçüde tek bir merkez etrafında şekillenmekle birlikte Harun Reşid'in (786-809) saltanatı sırasında taşra hanedanlıklarının ilk tohumları atılmaya başlanmıştır. Bunun sonucunda; büyük ve küçük, uzun ve kısa ömürlü, Türk, Kürt, Fars ya da farklı kökenden hanedanlıkların Batı Akdeniz'den Orta Asya'ya kadar uzanan bölgelerde kök saldı; çok odaklı bir İslâm dünyası ortaya çıktı. 750'deki Abbasî Devrimi'nden beri bağımsız olan İspanya Emevîleri ve 969'dan 1171'e kadar Mısır'ı yönetecek Şii bir hanedan olan Fatımîler gibi önemli istisnalar olmakla birlikte bu hanedanların neredeyse tamamı meşruiyetlerini ya artık güçten düşmüş olan Abbasî halifesinin kendisine ya da onun sembolize ettiği hukuka (şeriat) borçluydu. Her iki durumda da bu hanedanlar; ilk olarak Irak'ta gündeme getirilen kültürel kalıpları himaye etmede bir pay sahibiydiler ki bu da ilim söz konusu olduğunda Arapçayı,

Arap harflerini ya da Arapçalaştırılmış bir dili (Yeni Farsça gibi) himaye etmek anlamına geliyordu. Şîi sempatisi olan istisnai hanedanlar bile aynı yolu izleyecekti (Fatımîler de dahil, ancak bu durum onlarla sınırlı değildir). Şîilik ve İran arasında var olan bu tarihsel yakınlık Yeni Dünya'nın keşfinden kısa bir süre sonrasına ancak tekabül etmektedir ki bu da Yakın Doğu bağlamında son derece yeni bir tarihtir. Tam bu noktada 16. yüzyılın başlarına girmiş oluyoruz; bu yüzyıl Şîiliği bir İran devletinin inancı hâline getiren ilk hanedanın (Safeviler) değil sadece ama aynı zamanda Mısır'ın uzun ömürlü Memlük hanedanlığına (hük. 1250-1517) son veren Kahire'nin Osmanlılar tarafından fethinin de gerçekleştiği yüzyıldır. Tam bu noktada 16. yüzyılın başlarına gelmiş bulunuyoruz. Bu yüzyıl, yalnızca Şîiliği bir İran devletinin resmî inancı hâline getiren ilk hanedan olan Safevîlerin ortaya çıktığı değil, aynı zamanda Mısır'daki uzun ömürlü Memlük hanedanlığının (1250–1517) sona erip Kahire'nin Osmanlılar tarafından fethedildiği dönemi de ifade eder. Arapça öğrenimi hem Safeviler hem de Osmanlılar döneminde varlığını sürdürecektir ve hatta bazı açılardan gelişecektir. Lakin bu kitabın amaçları doğrultusunda bu olaylar, benim *klasik dönem* olarak adlandırdığım dönemin sonuna işaret etmektedir ki zaten 1500'den sonraki gelenek hakkında ancak istisnai kabilinden bir şeyler söyleyeceğim.

İlmin prestij dili olarak Arapça bilhassa ilk dönem Müslümanlar için ve hatta giderek artan şekilde İslâm yönetimi altında yaşayan Hristiyanlar için dahi tarihyazımının dili olmuştur. Bu durum 10. yüzyılın sonları ve 11. yüzyılda Doğu İslâm dünyasındaki hanedanların Farsçayı önce şiir sonra da düzyazı dili olarak yeniden canlandırmaya başlamasına kadar devam etti; İbn Funduk el-Beyhakî gibi Farsça konuşan tarihçiler, 12. yüzyılın ortalarına kadar Arapça yazmaya devam ettiler belki ama moda da değişmekteydi artık ki bu süreç Doğu'da canlı bir Farsça tarihyazımı geleneği üretilmesiyle sonuçlanacaktı. Çok sonraları Osmanlı Türkleri de Türkçe tarihyazımını himaye edecek ve diğer İslâm dilleri de kendi geleneklerini oluşturacaktı. Hiç

1. Harita: İlk Dönemlerinde Müslüman Orta Doğu